

TOPLUMSAL VE SİYASİ DEĞİŞİM AÇISINDAN

*SULTAN HAMİD DÜŞERKEN ROMANI**

*SULTAN HAMİD DÜŞERKEN NOVEL IN TERMS OF SOCIAL
AND POLITICAL CHANGE*

Gonca KIRTIL**

ÖZET

Bu makalenin amacı, edebi metinlerin sunduğu sosyolojik imkândan yararlanmak ve *Sultan Hamid Düşerken* romanını İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan toplumsal ve siyasal değişim açısından incelemektir. İkinci Meşrutiyet, siyasi alanda olduğu kadar toplumsal yaşamda da meydana getirdiği değişimler açısından Türk toplumunun dönüm noktalarından biridir. Sultan'ın kutsal iradesinin çözülmesiyle birlikte bireylerin siyasal ve toplumsal yaşamdaki etkinlikleri ve hareketlilikleri artmıştır. Nahid Sırrı Örik'in romanda kullandığı gerçekçi yaklaşım, söz konusu değişimi bireylerin somut yaşamında yeniden üretmek toplumda belirmeye başlayan yeni insan tipinin anlaşılması yönünde imkânlar sunmaktadır. Bu insan tipi, yükselme olanaklarının herkese açık olduğu, ilişkilerin fayda ve zarar hesabına göre yürütüldüğü bir ortamda eski bağlarından ve korunaklı dünyasından kopmuş modern bireydir. Bu makalede, *Sultan Hamid Düşerken* romanında yer alan kişiler ve olaylar, modern toplumla olan ilişkileri açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Meşrutiyet, Siyasal Değişim, Modern Toplum, Sosyoloji, Edebiyat, Nahid Sırrı Örik.

ABSTRACT

The aim of this article is to appreciate the sociological review of the literary texts and to examine *Sultan Hamid Düşerken* novel in terms of social and political change in the second constitutional era. This era is one of the turning points of Turkish society in terms of the changes brought about in social life as well as in political life. With the dissolution of the sacred will of the Sultan, activities and mobility of the individuals in social life had increased. Nahid Sırrı Örik's realistic approach provides us possibilities in the direction of understanding new individual emerged in society by reproducing this change in the concrete life of individuals. This type of individual can be named as modern individual of an open and rational society unattached from the old ties. In this article, the characters and the events of the novel has been examined in terms of their relationships with modern society.

Keywords: Second Constitution, Political Change, Modern Society, Sociology, Literature, Nahid Sırrı Örik.

1.GİRİŞ

İkinci Meşrutiyet, tarihsel açıdan değişimi anlatan bir dönemin adı olduğu gibi, siyasetin konusu olan bir olayın da adıdır. Bu dönem, Meşrutiyet'in ilan edilme süreci, Jön Türklerin içteki ve dışarıdaki etkinlikleri, düşünce akımları ve Meşrutiyet sonrasındaki siyasi gelişmeler açısından çokça irdelenmiş; tarihin, siyasetin ve sosyolojinin konusu olmuştur. Bununla birlikte, İkinci Meşrutiyet dönemindeki toplumsal yaşam, insan ilişkileri, bireylerin ve toplumsal katmanların somut davranışları, düşünme biçimleri ve değerleri üzerinde göreceli olarak daha az durulmuştur. Oysa siyaset alanında yaşanan gelişmeler, gerek toplumsal yaşamın aldığı yeni şekillerle gerekse de bireylerin davranışları, kişilik yapıları ve bir döneme şekil veren zihniyet yapılarıyla yakından ilgilidir. Bireylerin ve toplumsal grupların davranışlarına yerleşmiş öyle kalıplar vardır ki, bunları bilmeden bir dönemin ruhunu anlamak mümkün olmamaktadır. Ne yazık ki, geçmiş bir döneme ait bu ruhu sonradan tanımlamak güç bir iştir. Zira geçmişten bize kalanlar somut pratikler, ilişkiler, davranışlar ve duygular olmaktan çok teorik düşünceler ve siyasi olaylar gibi daha soyut bilgilerdir. İşte bu noktada, edebiyat, özellikle de romanlar, sosyal bilimlerin yararlanması gereken olanaklar sunmaktadır. Tarihsel dönüşümlerin yaşandığı bir toplumsal çerçevede bireyi, somut pratikleri, ilişkileri ve davranış biçimleri

* Bu makale, "Edebiyat Sosyolojisi Açısından Sultan Hamid Düşerken" isimli doktora tezimizin Giriş bölümünün değiştirilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

** Dr., İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı (Doktora programı mezunu)

ile birlikte çözümleyen, insanı belli bir dönemin ve o döneme özgü koşulların içine yerleştiren romanlar elverişli birer kaynak durumundadır. Ancak bu kaynakların ne şekilde kullanılacağı, edebiyat ile toplum ve siyaset arasındaki ilişkiye kısaca da olsa bakmamızı gerektirmektedir.

Edebi eser ile içinde üretildiği toplum arasında sıkı bir bağ bulunur. Edebiyat ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişki ve bu gerçekliğin doğası, gerek yazarlar ve edebi eleştirmenler gerekse de sosyal bilimciler tarafından çokça tartılmıştır. Konuyla ilgili farklı görüşleri ele almak çalışmamızın sınırlarını aşar, ancak burada altını çizmek istediğimiz nokta, edebiyatın ve edebi metinlerin, toplumsal ve kültürel bağlamı içerisinde değerlendirilmesinin sosyal bilimler açısından taşıdığı önemdir. Richard Hoggart, edebiyatın tanıklığı olmaksızın toplum araştırmacılarının toplumu bütünsel bir biçimde kavrayamayacaklarını ifade etmiştir. Hoggart'a göre insan sadece düşünsel bir varlık değildir, duygu dünyasının da mutlaka hesaba katılması gerekir. Büyük yazarlar, insan tecrübelerine daha derinlemesine nüfuz ederek yaşam duygusunu, yaşamın değerini ve dokusunu yeniden yaratırlar.¹ Günümüz sosyologlarından Alan Swingewood, sosyal bilimlerin, edebiyatın imkânlarından neden ve ne şekilde yararlanabileceğini tartışarak "Bilim dünyası ile hayal dünyası arasında nasıl bir köprü kurulabilir?" sorusuna cevap aramaktadır. Swingewood, toplumun sadece kurumlardan ibaret olmadığını, insanların davranışlarına yön veren birtakım değer ve standartlardan oluştuğunu söyleyerek bu noktada edebiyatın sunduğu düşünce ve duygu çözümlemesi yapabilme imkânına vurgu yapmaktadır. Önemli olan edebiyatta tarihsel ve toplumsal olanın basit bir yansımaları bulmak değil, eserde içkin olarak bulunan değerlerin doğasını açığa çıkartmaktır.²

Köksal Alver'in vurgulamış olduğu gibi edebiyat sadece toplumsal olanı anlatmaz, bir yaşam tarzı önerir, yaşam tarzlarını biçimlendirir ve bu anlamda edebiyat, ahlaki ve siyasi bir yön de içermektedir.³ Edebiyat ve siyaset arasındaki karşılıklı ilişki, sadece siyasi iktidarın edebiyatçılar üzerindeki nüfuzuyla ya da edebiyatçının kendi söylemsel gücünü belirli bir siyasi görüşü yaymaya yönelik kullanmasıyla sınırlanamaz. Toplumsal bir özne olan yazarı, birtakım değerlerden, inanç ve yargılardan soyutlamak mümkün değildir. Bu anlamda ideolojinin belirleyiciliğinden bahsetmek gerekmektedir. "...*Kültürün*

¹ Richard Hoggart, "Literature and Society", *A Guide to the Social Sciences* (Ed.) Norman Mackenzie, The Garden City Press Limited, Letcworth, Hertfordshire 1966, p. 225-229.

² Alan Swingewood, "Introduction: Sociology and Literature", *The Sociology of Literature*, (Ed.) Diana Laurensen, Alan Swingewood, Granada Publishing, London 1972, p.17.

³ Köksal Alver, "Hayatın Akışına Tanıklık Bağlamında Edebiyat Sosyolojisi", *Hece Dergisi*, Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı S. 90, 91, 92, Haziran, Temmuz, Ağustos, 2004, s. 378.

bir ürünü olarak yine kültürün belirleyici unsuru olma niteliğiyle, bütün kültürel kodlamalara ve nüanslara nüfuz edebilme yeteneği ile ideolojinin, kültürel bütün ürünlerle iççeliğini anlamak ve bunu anlaşılır kılmak önemlidir."⁴ O halde sanat ideolojiktir ama Althusser'in hatırlattığı gibi ideolojiye indirgenmesi de mümkün değildir. Sanat ideolojiyle özel bir ilişki kurar ve onu algılamamızı sağlayan bir uzaklık yaratarak gerçek yaşamda gizlenen doğasını görmemize izin verir.⁵ Althusser'in görüşlerini geliştiren Pierre Macherey, sanatçının sıradan ideolojik deneyim üzerinde çalıştığını, fakat ona bir yapı ve şekil kazandırarak farklı bir şeye dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Gerçek yaşamda farkında olmadığımız ideoloji eserde dönüşüme uğrar, bir şekil ve yapı kazanarak görünür hale gelir.⁶

Türk edebiyatında Meşrutiyet dönemini ya da hemen öncesini anlatan ve devrin özelliklerini yansıtan pek çok hikâye ve roman bulmak mümkündür. Bunların bir kısmı Sultan Hamid döneminin baskıcı karakteri, hafiyelik ve jurnal sistemi, Jön Türklerin yurt içindeki ve dışındaki mücadeleleri, sürgün edilişleri ve aralarındaki çatışmalar ile ilgilidir. Bir kısmında ise ana öykü İttihat ve Terakki dönemi, İttihatçıların çeşitli faaliyetleri ve *Hürriyet ve İtilaf Partisi* ile yaşanan sert çatışmalar temeli üzerine kurulmuştur. Ayrıca, önemli mevkilere gelerek zenginleşen ve nüfuz sahibi olan İttihatçıların eski ideallerini kaybedişlerini anlatan romanlar da vardır. Meşrutiyet dönemindeki toplumsal değişimi, bireylerin yükselme mücadelesi ve toplumu sarmaya başlayan hırslar, tutkular ve çürüme ekseninde yakalamaya çalışan romanların incelenmesi, edebi metinlerin sosyolojik açıdan değerlendirilmesi yolunu açmaktadır. Meşrutiyet döneminin siyasi olaylarına ve toplumsal psikolojisine ilişkin pek çok önemli ayrıntı barındıran Nahid Sırrı Örik'in *Sultan Hamid Düşerken* isimli romanı, ana kahramanlarından Şefik ve Nimeti'in hikâyesi ve siyasi gelişmelerin bireylerin yaşamlarındaki izdüşümlerinin izlenmesi açısından sunduğu malzeme bakımından önemli eserlerden biridir. Bu makalede, *Sultan Hamid Düşerken* romanı, İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan toplumsal değişim ve toplumda beliren yeni insan tipi açısından çözümlemeye çalışılacaktır. Roman, yukarıda çizmeye çizdiğimiz çerçeve bağlamında, düşünce, duygu analizi yapabilmemizi ve önemli bir siyasi ve toplumsal değişim anında toplumu yönlendiren değer ve standartları anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

⁴ Kenan Çağan, "Sanat ve Edebiyatın Toplumsal Perspektifi-Siyasal İlişkilerine Dair Genel Bir Çözümleme", *Hece Dergisi*, Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı, S. 90,91,92, Haziran, Temmuz, Ağustos, 2004, s. 74.

⁵ Terry Eagleton, *Marxism and Literary Criticism*, Methuen&CO LTD, London 1976, p.18.

⁶ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1994, s.61.

2. SULTAN HAMİD DÜŞERKEN ROMANININ NAHİD SIRRI ÖRİK'İN DİĞER ESERLERİ ARASINDAKİ YERİ

Nahid Sırrı Örık, yazın hayatına 1928 yılında başlamıştır. Bu tarihten itibaren yazdığı tüm öykü ve romanlarda karanlık ve kötümser bir havanın hâkim olduğu birçok eleştirilen tarafından kabul edilen bir özelliğidir. İnsan doğasına karşı kuşkuludur Nahid Sırrı. Roman ve hikâyelerinde insanlar paranın ve hırslarının boyunduruğu altında yaşarlar. Kadınlar ve erkekler, bir gün gelip de yaşlanacakları ve çirkinleşecekleri korkusu içindedirler. Çirkin, basit, sıradan ve küçük olan her şeye karşı bir tikslenme, hor görme ve değersizleştirme hissedilir. Güzel, ihtişamlı ve büyük olan şeylere karşı ise saygı duyulur. Ama bunlar da yavaş yavaş çürümeye ve çirkinleşmeye mahkûmdurlar. Yazar, otobiyografik özellikler taşıyan *Bir Küçük Çocuk* isimli öyküsünde güzelliğe olan tutkusunu ve çirkinliğe tahammülsüzlüğünü kendi sözleriyle de ifade etmiştir. Öyküde, çocukluk günlerine dönen anlatıcı, çok güzel bulduğu annesini çok fazla göremeyişinden şu şekilde yakınır:

“Annem yukarıya nadiren çıkıyor ve odamıza uğrayınca da çok kalmıyor. Gelişlerinin nadir oluşlarından ve az sürüşünden müteessirim. Çünkü, çirkin ve ziynetsiz insanlara hiç tahammül edemediğim gibi güzel ve süslü insanları da çok severim, annemi ise herkesten fazla beğenirim.”⁷

Çirkin olan her şeyden iğrenme duygusu, yazarın sıradan halka olan yaklaşımını da etkilemektedir ki, bu durum *Sultan Hamid Düşerken* romanında olduğu gibi diğer eserlerinde de yansımaları bulacaktır. Nahid Sırrı Örık, Yaşar Nabi'ye yazdığı bir mektubunda, postaneye gitmek zorunda kalışından bahsederken, “iki keresinde gişedeki ahalinin kalabalığına, çirkinliğine ve kokusuna tahammül edemeyip ihtiyar-ı firar eyledikten sonra...” diye yazmaktadır.⁸

Örık'in eserlerinde kadın ve erkek kahramanlar, güzellik ya da çirkinlikleriyle ön plandadır. Ancak ilginç olan nokta, Ahmet Oktay'ın da belirlemiş olduğu gibi, güzelliğin içinden bile kötülüğün ve acımasızlığın çıkıyor oluşudur.⁹ Örneğin, *Tersine Giden Yol*'da romanın kahramanı Cezmi, kusursuz giyinen, Almanca'yı rahatça konuşan, çok yakışıklı bir delikanlıdır.¹⁰

⁷ Nahid Sırrı Örık, “Bir Küçük Çocuk”, *San'atkarlar*, Yay.Haz. M. Kayahan Özgül, Vahide Bilgi, 1.bs., Oğlak Yayınları, İstanbul 1996, s.33.

⁸ Yaşar Nabi, *Dost Mektuplar, Mektuplarıyla Edebiyatçılarımız*, Varlık Yayınları, Ankara 1972, s. 44.

⁹ Ahmet Oktay, “Güzellik, Para, Erk: Örık'in Şeytanları”, *Entelektüel Tereddüt*, 1.bs., Everest Yayınları, İstanbul 1993, s.162.

¹⁰ Nahid Sırrı Örık, *Tersine Giden Yol*, 1.bs., Arma Yayınları, İstanbul 1995, s. 58.

Zevk sahibi, rahat yaşamayı seven, ancak parasız kalmış olan bu paşazade, zengin erkeklere metreslik yapan orta yaşlı kadınların sevgilisi durumuna gelerek ahlaksız ve çıkarıcı ilişkiler içine girer ve iyice dibe vurur. Bir başka romanı *Kıskanmak*'ta ise, alabildiğine çirkin ve yaşlı geçkince bir kız olan Seniha'nın tüm dünyası tek bir karanlık duygunun etrafında dönmektedir. Seniha, yakışıklı olması nedeniyle annesinin sevgisini kazanmış abisi Halit'den intikam almaya odaklanır ve sonunda istediğini elde etmeyi de başarır. Örık'in daha pek çok eserinde*, güzellik, servet ve iktidar tutkusunun pençesine düşmüş kadınlar ve erkekler, birbirleriyle acımasız bir mücadelenin içindedirler. Hepsinin ruhuna, ihtiraslarıyla beslenen karanlık bir güç egemen olmuş gibidir. Enis Batur, bu nedenle olsa gerek, *Kıskanmak* romanının önsözünde, romandaki “kötülük çiçeği”ne dikkat çekmiş ve Nahid Sırrı'da bir “modern” gizlendiğini belirlemiştir.¹¹

Batur'ın sözünü ettiği “kötülük çiçeği”, *Sultan Hamid Düşerken* romanının hemen her satırında kendini belli eder. Kötülük, karakterlerin bireysel özellikleri olmasının ötesinde bir anlama bürünür. Bu durum *Sultan Hamid Düşerken*'in, yazarın diğer eserlerinden ayrılmasını sağlayan önemli bir özelliğidir. Romanın tüm kahramanlarını egemenliği altına alan karanlık dürtüler, daha geniş bir zemin üzerinde hareket ederek, toplumsal, tarihsel ve sınıfsal özelliklerle kaynaşmıştır denilebilir. Nimet, yazarın diğer eserlerinde de sıkça karşımıza çıkan, ihtiraslı ve güçlü genç bir kadın değildir sadece. Kaybetmekte olan bir sınıfın temsilcisidir. Eski düzenin hızlı bir şekilde çöktüğünü görür, yeni düzende oyunun nasıl oynanacağını farkındadır. Her şeyin her an değiştiği bu dönemde hayatta kalabilmek için oyunu kurallarına göre oynamak gerekmektedir. İnsan insanın kurdu olmuştur. Nimet, kurtlar arasında yer almasını sağlayacak niteliklere zaten sahiptir. Şefik ise, Nahid Sırrı'nın pek çok eserinde görülen iradesiz ve yakışıklı genç bir erkek olmanın ötesinde özellikler taşır. O, idealleri olan yeni bir sınıfın temsilcisidir aynı zamanda. Osmanlı'nın geleneksel yönetici sınıfı ile çatışma içindeki Jön Türklerden ve İttihatçılardan birisidir; dipten gelen ve “eşitlik ilkesi” gereğince de hızla yükselme hakkını kendinde gören bir orta sınıf temsilcisidir. Sınıfsal bir özellik olan cesareti ve cüreti romanda sık sık vurgulanır. Ama aynı zamanda bir kadının esiri olacak kadar iradesiz bir kişiliktir. Konaktan içeri girer girmez,

* Nahid Sırrı Örık'in tüm roman ve hikâyelerinin kısa bir özeti ve eserlerinde yer alan karakterlerin özellikleri ile ilgili olarak bkz. Ayfer Yılmaz, *Nahid Sırrı Örık: Hayatı-Sanattı-Eserleri*, Ürün Yayınları, Ankara 2006.

¹¹ Enis Batur, “Tutkunun Negatif Çehresi Üzerine Kanlı Bir Divertimento”, Nahid Sırrı Örık, *Kıskanmak*, 2.bs., Oğlak Yayınları, İstanbul 2003, s. 10.

geleneğin ve servetin eseri olan bu mekânın ve sahiplerinin karşısında büyüleneceğini ve boyun eğeceğini belli etmiştir. Kısacası, güçlü kadınlar ve iradesiz erkekler, ihtişam ve servet, kötücül ve karanlık duygular, çıkar ilişkileri içinde küçülen insanlar ve maddeleşen dünya, bu kez tarihsel ve toplumsal bir temele oturtulmuştur. Siyasetin ve toplumun alt üst olduğu bu tarihi dönem, âdeta somut insanların yaşamları yoluyla romanda bir kişiliğe kavuşmuştur.

3. SULTAN HAMİD DÜŞERKEN ROMANINDA İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

3.1. Dönemin Siyasi Anlamı ve Romandaki Siyasi Aktörler

1957 yılında yayınlanmış olan *Sultan Hamid Düşerken*, Türk toplumunun önemli değişim evrelerinden biri olan İkinci Meşrutiyet döneminin çalkantılı siyasal yaşamı içerisindeki değişik toplumsal katmanlardan bireylerin hem siyasi mücadelelerine hem de davranışlarına, bilinç durumlarına ve kişilik özelliklerine odaklanır. Romandaki kişiler bu siyasi mücadelenin çeşitli taraflarını temsil etmek üzere, kişilik özellikleri, tutkuları, arzuları, zayıflıkları, iç hesaplaşmaları ve akıl yürütmeleri içinde ortaya konmuştur. Romanın en önemli özelliği siyasal ve toplumsal değişim ile bireysel durumların iç içe geçmiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, siyasal ve toplumsal olaylar romanda bir fon olarak yer almaz. Bunun ötesinde, tamamen bu olaylar merkezinde odaklanır ve bireylerin kişilikleri ile psikolojileri bu siyasal olaylara yaklaşımları açısından verilir. Bireysel olan ile toplumsal olan sağlam bir ilişki içindedir. Romanda yer alan şahıslar, Meşrutiyet döneminin siyasi mücadelesine katılan sınıf ve grupların temsilcisi olma özelliği taşırlar, toplumsal konumlarına uygun bir şekilde davranıp düşünürler ve değişen siyasal ortamı kendi sınıfsal çıkarları açısından değerlendirirler. Bu özellikleri açısından roman, sosyolojik çözümlenmeye uygun bir yapı sunmakta ve dönemin değişen insan ilişkileri, kişilikler ve zihniyet yapıları anlamında daha derinlikli incelenmesini sağlayacak konularda ilham vermektedir.

Nahid Sırrı'nın, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan süreci roman zamanı olarak seçmesinin bilinçli bir tercih olarak düşünülmesi gerekir. Bu seçim, insan doğasına ilişkin karamsar düşüncelerini verimli bir dönüşüme uğratabileceği bir olanak yaratmıştır Nahid Sırrı'ya. İkinci Meşrutiyet, yazarın hem iyi bildiği bir dönemdir hem de önemli bir kırılma anıdır. Osmanlı bürokrasinin üst kesimlerinde görev yapmış, sanata ve tarihe meraklı, saraya yakın bir aileden gelmiş olması, onun bu döneme ilişkin şahsi yakınlığını göstermesi bakımından önemlidir. Babasının babası, divan şairi ve mutasarrıf Oltulu Örikoğulları'ndan Ahmed Nafiz Paşa'dır. Babası Hasan Sırrı Bey ise, 1882'de Mülkiye'yi bitirmesinin ardından 1884 yılında Yıldız Sarayı Mütercimliği görevine başlamıştır. Hasan Sırrı Bey, Shakespeare'den yaptığı iki tercüme ile (*Venedik Taciri* ve *Yanlılıklar Komedyası*) edebiyat tarihine geçmiş

bir isimdir. Bunun yanı sıra, *Vakit Gazetesi*'nde yayınlanmış bir hatıratının olduğu da bilinmektedir. *Saray İdaresi'nin İçyüzü* isimli hatıratında saray, saray idaresi, 2. Abdülhamid ve saray tiyatrosundaki temsiller hakkında bilgiler vermektedir.¹² Bahriye Çeri'nin belirttiği gibi, Nahid Sırrı, babasının evinde devrin pek çok şöhretli ismini tanımış, devlet büyükleri ile tanışmıştır. Kendisi bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Babam eski devirden müdevver olup temenna ve oturup kalkışları merasime pek uygun olduğundan, prens, sadrazam ve bilahare sadaret mahzülü kendisini sık sık yemeğe ve oturmağa çağırır ve gerek konakla yalıda kendile bilardo oynarlar.*”¹³ Çocukluğu, sanatçılar ve aydınlar arasında geçmiş olan Nahid Sırrı Örik'in, tarihe ve tarihi kişiliklere olan merakı da, romanın yazım sürecinde ve üslubunda etkili olmuş olmalıdır. Tahir Alangu'nun, Nahid Sırrı'nın nesnel, rahat ve heyecansız üslubunda tarihi eserlerindeki objektifliğin hâkim olduğunu söylemesi bu bakımdan önemlidir.¹⁴

Tüm bu şahsi nedenlere, yukarıda ifade edildiği gibi, İkinci Meşrutiyet'in ilânının taşıdığı simgesel anlam da eklenmelidir. Romanın, tam da Sultan Hamid'in Meşrutiyet'i ikinci kez ilan etmeye karar verdiği an, Yıldız Sarayı'nda başlamış olması, romanın tümüne yayılan anlamın çözümlenmesi açısından önemli bir anahtardır. Sultan Hamid'in mutlak iktidarının son bulduğu ve anayasal düzenin kabul edildiği bu an, aynı zamanda önemli toplumsal değişimlere gebe dir.

Yönetim anlamında İkinci Meşrutiyet, Tanzimat'tan bu yana Osmanlı topraklarında filizlenmeye başlayan hürriyet, adalet, anayasa, parlamenter sistem gibi kavramların fiili bir duruma uygulanması ve 1876'da kurularak çok kısa bir süre yaşama şansı bulan meclisin uzun bir mücadelenin ardından tekrar yürürlüğe girmesidir. Bu şekilde padişah, kendi otoritesi yanında bir başka otoriteyi, seçimle iş başına gelmiş bir iradeyi de tanıdığını ilan etmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti partileşmiş ve seçimlerde çok sayıda üyesini mebus olarak seçtirerek bunların İttihat ve Terakki Fırkası adı altında çalışacaklarını duyurmuştur. Bu açıdan Meşrutiyet, tek bir iradenin dışında siyasal alanda farklı kuvvetlerin söz sahibi olmaya başladıkları bir dönemdir. 1908'de kurulan meclis, 1876 meclisine göre, daha geniş yetkilere sahiptir. İcra organı olan padişahın ve vükela heyetinin meclisi feshi zorlaşmış durumdadır. Siyasal yaşam anlamında ise Meşrutiyet'in

¹² “Hasan Sırrı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ans.*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1981, s.133 ve “Nahid Sırrı Örik”, *Türk Ansiklopedisi*, c.26, MEB.Yayınları, Ankara 1997, s. 273.

¹³ Nahid Sırrı Örik, “Son Sadrazamlar Hakkında”, Tanin, nr.933, 4 Nisan 1946, s.5'den akt. Bahriye Çeri, *Bir Cihan Kaynanası: Nahid Sırrı Örik*, 1.bs., Hece Yayınları, Ankara 2007, s. 41.

¹⁴ Tahir Alangu, *Cumhuriyet'ten Sonra Hikaye ve Roman*, 1.c., İstanbul Matbaası, İstanbul 1959, s. 243-244.

ilanından sonraki dönem hayli ilginç ve hareketli olaylara tanıklık etmiş, toplum anarşik bir hürriyet havası içine girmiştir. Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük, sosyalizm gibi değişik fikirler tartışma ortamı bulur. Yönetimde vatandaşın da söz hakkının olduğu fikri –ki bu Osmanlı’da yerleşmiş olan tebaa kavramının da sarsılmasıdır- bilinçlerde yavaş yavaş gelişmeye başlar. Tarık Zafer Tunaya’nın dediği gibi İkinci Meşrutiyet ile birlikte siyaset yapan kitle genişlemeye başlamıştır.¹⁵ Bu değişim toplumsal yaşamda, bireyin davranışlarında ve bilinç durumunda beliren yeni gelişmelerle ilintilidir.

Sultan Hamid Düşerken romanı Abdülhamid’in Meşrutiyet’i yeniden ilan etme kararı aldığı 1908 Temmuz’unda başlar, 31 Mart ayaklanmasından sonra Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girerek duruma el koyduğu Nisan 1909’da sona erer. Romanın açılış sahnesinde Abdülhamid oldukça sıkıntılı, üzgün ve çaresiz bir şekilde Rumeli’nden gelen tehdit ve meydan okuma dolu telgrafları okumakta ve bölgeden yayılan hareketi değerlendirmektedir. Böylesi bir ayaklanma durumunda bir Osmanlı Sultanının düşünmeden yapması gereken şey derhal bu hareketi bastırmaktır. Ne var ki Abdülhamid, Rumeli’nin dört bir yanı düşmanla çevrili iken Türkü, Müslüman’ı birbirine kırdırmanın imkânsızlığını düşünmektedir. Bu düşünceler içerisinde, yaşanabilecek karışıklıkları ve eski gücünden uzak olması gerçeğini göz önünde bulundurarak İzzet Paşa’nın da tavsiyesi ile Meşrutiyet kararı vermenin tek çare olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu şekilde roman, Sultan Hamid’in eski kudretinden çok şey kaybetmiş, çökmüş ve yorgun şahsiyetinde eski devrin, imparatorluğun ve padişah düzeninin sonunun geldiğine işaret ederek başlar. Sultan, kendi kendine düşünürken söylediği gibi, 1878’deki eski gücünde değildir artık. O dönemde durum icabı Meşrutiyet’i ilan etmiş, ardından da hızlı bir manevra ile eski düzene geri dönmüş ve Fransız ihtilalinin kral kellesi koparan mebusları gibi konuşmaya yeltenenleri çil yavrusu gibi dağıtmıştır. Böylece roman, Meşrutiyet’in ilanı ile belirginleşen yeni dönemi, siyaset ve iktidar mücadelesi içinde vereceğini daha başlangıcında belli eder.

Roman, bu siyasi mücadelenin toplumsal aktörlerinin analizini içinde barındırması açısından sosyolojik bir önem taşır. Sultan Hamid bu mücadelenin bir tarafıdır. Mehmet Şahabettin Paşa ise Osmanlı’nın son dönem bürokratlarını temsil etmektedir. Eski geleneklerine yaşam biçimiyle bağlı olmasına rağmen, imparatorluk içinde faaliyette olan yabancı şirketlerin komisyoncusu durumuna düşmüştür ve yeni dönemde de koltuk kapma peşinde olan hasta, yorgun ve aciz bir paşadır. O da bu siyasi kavganın bir başka tarafıdır. Öte yanda ise İttihat ve Terakki üyesi Binbaşı Şefik bulunmaktadır. Osmanlı’nın geleneksel yönetici

zümresinin dışında kalan halk tabakasından gelen sıradan bir imamın oğludur. 2. Mahmut ve sonrasında yapılan reformlar ve Osmanlı’nın Batı ile artan teması, orduda ve devlet kurumlarında, eski kalem efendilerinden farklı bir zihniyet taşıyan, ülke sorunlarını tartışmak isteyen ve Avrupa’da olup bitenlerin farkında yeni bir aydın ve asker sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı toplumunun farklı sınıfsal özellikleri nedeniyle, Avrupa’da itici güç durumundaki burjuva sınıfı kadar güçlü bir sınıfın ortaya çıkamaması sonucu, bu sınıf yeni fikirlerin taşıyıcısı durumunda olmuştur. Şefik, Tanzimat’tan bu yana kamusal yaşamda etkili olmaya başlayan bu idealist, tutkulu ve ülke yönetiminde hak iddia eden gençlerin Meşrutiyet ortamındaki temsilcisidir. Mehmet Şahabettin Paşa onu, “*Rumelinden bir isyan dalgasıyla İstanbul’a düşmüş, aslü esası meçhul zabıt*”¹⁶ olarak tanımlar. Şefik, Şahabettin Paşa’nın genç ve güzel kızı Nimet ile tanışması öncesinde onurlu, çalışkan ve ideallerine bağlı bir askerdir. Roman boyunca onun değişimine, âdeta karısının ve hırsının kurbanı oluşuna tanıklık ederiz. Ayrıcalıklı sınıfın bir üyesi olan Şahabettin Paşa ile teorik olarak mücadele ettiği halde damadı olarak konağa girmesiyle beraber yavaş yavaş onun yerine alır. Nahid Sırrı bu şekilde, İttihat ve Terakkicilere bakışını da ortaya koymaktadır. Onlarla geleneksel Osmanlı bürokrasisi arasında pek bir fark olmadığını göstermek ister gibidir. Binbaşı Şefik tipolojisi bize önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu şekilde, Türk tarihinde önemli değişim hareketlerinden birini yaratmış olan Jön Türklerin somut yaşamlarına, kişiliklerine, davranış ve zihniyetlerine kısacası bireysel tarihlerine yakından bakma ve bir değerlendirme yapma olanağı bulmaktayız.

3.2. Kutsal Örtünün Sıyrılışı, Yeni İnsan Tipi

İttihat ve Terakki sonunda yaşadığı ve yaşattığı büyük hüsrana rağmen, başlangıcında büyük bir umut, coşku ve heyecan hareketidir. Meşrutiyet’i padişaha ilan ettirerek anayasal bir düzen kurmak ve imparatorluğu eski gücüne kavuşturarak dış baskılardan kurtarmak dışında açık ve net bir programı yoktur. Genç ve küçük rütbeli subaylar arasından ortaya çıkmış olmasına ve jakoben karakterine rağmen, kısıtlı da olsa, toplumun alt kesimleriyle bağlantı kurmuştur. Kuralların ve sınırların belli olduğu eski toplumsal düzen çözülürken içeriği çok da belli olmayan bir değişim isteği halkın hayatına girmiştir. Ancak şurası açıktır ki, padişahın ve onun otoritesinin simgelediği kutsal düzenin çözüldüğü kulluk fikrinde sarsıntıya yol açmıştır. Bu durum, insanın kendini, dünyayı ve bu dünyadaki konumunu algılayışındaki bir değişime işaret eder. Hayatın eski kutsal örtüsü sıyrılmıştır. Eski denge bir kere bozulunca anarşi, başıbozukluk, pervasız tavırlar artmış, suskunluğun yerini “haddini aşan”

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul 1960, s.5

¹⁶ Nahid Sırrı Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, Kanaat Yayınları T.L.Ş., İstanbul 1957, s.138.

söylemler ve istekler almıştır. Kutsallığa, soyluluğa ve erdemliliğe karşı gelişen bu gidişat değişik şekillerde yorumlanabilir. Bir tür bayağlaşma ve ruhsuzlaşma şeklinde ele alınabilir. Öte yandan da, insanın kendini sarmalayan kabuğundan çıkışı, sınırlarını ve kendi gücünü zorlayarak yeni fırsatlara doğru atılması, kendi kaderini kendisinin yaratması olarak da görmek mümkündür. Artık bireysel tutkular, ihtiraslar, çıkarlar ön plana çıkmaya başlamıştır. 1908’de ilan edilen “hürriyet”in ve “eşitliğin” anlamını siyasi değişikliğin yanı sıra burada da aramak ilginç olacaktır. Nitekim romanın en önemli karakteri olan Nimet, yeni gelen hürriyetin bireyin yaşamında ve bilincinde meydana getirdiği değişimi anlayıp yorumlamamız açısından önem taşır.

Hilmi Yavuz’a göre, Nahid Sırrı, kuralları belirlenmiş eski düzenden, sürekli değişen bir tarihsel sürece geçişi Nimet’in somut bireysel tarihi ile temellendirmiştir. “*İki Meşrutiyet arası dönemde sıradan, alelade ve herhangi bir paşa kızı olan Nimet, bu somut tarih içinde, akıl almaz ölçüde tutkulu ve hırslı (kocasını Abdülhamid’den sadrazamlık istemeye sevkedecek kadar) bir Balzac ya da Dostoyevski tipine dönüşür.*”¹⁷ Bu bakımdan roman, hürriyet havasının, Osmanlı yönetici sınıfından bir ailede meydana getirdiği değişimin anlatısıdır. Bu anlatıda temel öge Nimet karakteridir. Aslında Nahid Sırrı’nın diğer eserlerinde de güçlü ve hırslı kadınlar önemli bir yer tutar. *Kıskanmak* romanındaki Seniha ya da *Tersine Giden Yol*’da Cezmi’nin hayatına giren ve onun iradesini ele geçiren kadınlar alışıldık “dişil değerler” taşımayan, kendini belirli bir hedefe yönlendirmiş tutkulu kadınlardır. Erkekler ise, adeta bu kadınlara teslim olmuş, güçsüz ve iradesiz kişilikler sergiler. *Sultan Hamid Düşerken* romanında romanın diğer önemli iki karakterini, babasını ve kocasını harekete geçirerek sürekli planlar yapan ve bu iki erkeği arka planda yöneten odur. Nimet, hal ve hareketleri ile görkemli, kendine güvenen genç bir kadındır. Konakta büyümüş bir paşa kızı olmasının, arkasında köklü bir gelenek taşımalarının avantajlarıdır bunlar. Meşrutiyet ilân edilmemiş olsa yaşamı eskisi gibi devam edecek ve kendi sınıfından biriyle evlenecektir ama Meşrutiyet ile birlikte yaşamı ve tüm davranışları farklı bir evreye girer.

Sultan Hamid’in, Kanûn-ı- Esâsî’yi yeniden ilan etme kararı aldığı gece sarayda toplanmış bulunan yaşlı, yorgun ve iradesiz paşaların arasında Mehmet Şahabettin Paşa da bulunmaktadır. Kararın ardından meclis, sabaha karşı adeta uyuklayarak dağılır. Rumelihisarı’ndaki yalısına gelen Paşa, sarayda olanları karısı İzzet Hanım’a değil de, ona göre çok daha dirayetli, akıllı ve sır saklar bulduğu kızı Nimet’e anlatır. Ertesi günlerde *İkdam* ve *Servet-i Fünun* gibi gazeteler, Kanûn-ı- Esâsî’nin tekrar uygulanmasını hürriyet müjdesi olarak verirken Paşa ve kızı büyük endişeler içindedir. Konağın kâhyası Hilmi

Efendi’nin İstanbul’dan getirdiği haberlerle korkuları daha da artar. Şehir bayraklarla donatılmıştır, değişik yerlerde gösteriler yapılmaktadır. Maarif Nazırına, Meşrutiyet’e sadık kalacağına dair yemin ettirilmiş, Nazır kötü muameleye maruz kalmıştır. Göstericilerin Yıldız Sarayı’na da gidecekleri söylentisi dolaşmaktadır. Mehmet Şahabettin Paşa, bu haberleri aldıktan sonra sakin görünmeye çalışsa da korku içinde arabasına binerek meclise gider. Meclis toplantısı, büyük gösterilerle kesintiye uğrar. Göstericiler, sürgünlerin dönmesini, genel af ilanını, hırsızlarla jurnalcilerin cezalandırılmasını istemektedir. Meşrutiyet’in bu ilk heyecanlı günlerinde sayıları hızla artan gazeteleri Nimet ve Şahabettin Paşa, kendileri hakkında bir şey yazılıyor mu endişesi içinde takip etmektedirler. *Sabah Gazetesi*’nde Paşa’yı küçük düşüren bir yazının ardından Paşa kabineden çıkartılır. (Nimet’e göre, İttihat ve Terakki’nin istemediği Sait Paşa kabinesi zaten düşecektir. Bu nedenle babasının kabinede bulunmaması aslında daha iyidir.) Bu olayın ardından Hilmi Efendi, İttihat ve Terakki’nin Şahabettin Paşa da dâhil olmak üzere bazı paşalara karşı hareket girişiminde olduğu haberini getirir. Nimet bu sırada konaktaki mücevherleri bankaya yatırmayı düşünse de soğukkanlılığını bozamaz. Ertesi gün, *Servet-i Fünun Gazetesi*’nde çıkan seviyeli ve gerçek belgelere dayanan bir yazıda Paşa’nın Maliye Nazırı iken aldığı bir rüşvet anlatılmaktadır. Paşa, bu rüşveti almıştır ve bunu gayet masum ve doğal bir şekilde açıklar kızına. Nimet’in ısrarı üzerine gazeteye cevap yazar. Mektubu bizzat Nimet götürecektir gazeteye.

Nimet’in, İttihat ve Terakki’nin merkez olarak kullandığı gazete binasına girişi, hayatında yeni bir evreye girişini de simgelemektedir aynı zamanda. Bu şekilde, Meşrutiyet ile birlikte gelen yeni düşüncelerin ve atmosferin Nimet’in davranışları üzerindeki somut etkisi görülür. Nimet, sarsılan konumlarını, itibarlarını ve tehlikeye giren servetleri ile canlarını koruma mücadelesine girmiştir. Her olaya ve her kişiye çıkarları açısından bakmaktadır. Babasının deyişiyle “hürriyetin kızı”, utanma, sıkılma, mahcupluk gibi eski dönem kadınlarına ait duygulardan uzaktadır. Halk arasında hiç sevilmeyen jurnacı Abdülatif Paşa’nın oğlu Sedat Bey ile üç yıl nişanlı kalıp sadece uzaktan uzağa görüşmelerine rağmen, yeni dönemde adeta kabuğundan çıkar, gazete binasına girerek yakın bir zaman sonra kendisine koca olarak seçeceği Binbaşı Şefik ile tanışır. Nimet’in niyeti, İttihat ve Terakki’den birisiyle görüşüp, gerekirse satın alarak muhtemel saldırılardan korunmaktır. Bu konuşma sırasında peçesini de açar. Bir kadının fikirlerini böylesine kuvvetle savunması karşısında Şefik şaşırır, çaresizleşir ve nihayetinde Paşa’ya hiçbir şey olmayacağı sözünü verir. Yazar, bu konuşma sırasında iki karakterin davranışlarını öylesine çizmiştir ki, biri diğerini adeta korkutmakta, ezmektedir. O andaki mevcut çaresizliğine rağmen Nimet’in, üst bir sınıftan olmasından kaynaklanan psikolojik bir üstünlüğü var gibidir. Yazar, bu üstünlüğü roman boyunca çeşitli şekillerde

¹⁷ Hilmi Yavuz, *Yazın, Dil ve Sanat*, Boyut Kitapları, İstanbul 1996, s.59-60.

ortaya koyar. İlerleyen günlerde, eski devrin ileri gelen bürokratlarına yapılan saldırılara rağmen, Abdülhamid devrinde kurulan en büyük servetlerden birine sahip Şahabettin Paşa'ya herhangi bir şey olmaz. Nimet ile Şefik arasında bu şekilde başlayan ilişki, özellikle Nimet'in aşktan ziyade hesap kitaba dayalı arzuları neticesinde evliliğe doğru ilerleyecektir. Nimet için Şefik, her ne kadar konumunu tam olarak sağlamlaştıramamış ve her an yenilebilecek bir hareketin üyesi olsa da şimdilik çok işe yaramaktadır. Yenilme tehlikesine rağmen gelecekte iktidar sahibi olma ve yüksek mevkiiler elde etme ihtimali pek yüksektir. Şefik, konağa gelip evlenme konusunu Nimet'e açarken biraz romantik bir giriş yaptığında Nimet şöyle düşünür: "... *meclis kürsüsünde, iktidar mevkiinde güzel konuşacak.*"¹⁸ Nimet tam bir iş kadını gibi hareket eder bu evlilik pazarlığında ve Şefik'le evlenmesinin koşulu olarak babasının ayâna seçilmesini öne sürer. Şefik, kısa bir süre içinde önce Tekirdağ'dan mebus seçilir, ardından da müstakbel kayınpederinin ayâna girdiği haberini getirir konağa. Hazırlıkların ardından önce nikâh yapılır, sonra da düğün ziyafeti verilir. Damat vekili Edirne mebusu Talat Bey'dir, şahitler de Şefik'in cemiyetten arkadaşlarıdır. Paşa, bu şekilde yeni devrin adamlarıyla ilk temasını kurmuş olur. İktidar hırsı gözünü öyle bürümüştür ki, Nimet'in bile komik bulmasına rağmen, sadrazam olmayı dahi aklından geçirecektir. Şefik ise, konağa iç güveyi olarak girişinin ardından eski sade yaşamının geride kaldığının farkındadır. Cemiyet arkadaşlarından üstün olmak, onların kıskanç bakışlarını üzerinde hissetmek haz verse de, onların hep söylediği gibi, "*İstanbul'a sırtımda gömlekle geldim, gömleğimle dönebilirim*" diyemeyeceğini bilmemin endişesini taşımaktadır. Şefik'in konak yaşantısı ve Nimet'in üzerindeki etkisi, onu arkadaşlarından iyice uzaklaştıracaktır. Bundan sonra daha da iradesiz ve zavallı bir Şefik ortaya çıkar.

Burada bir noktanın altını çizmek gerekir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde halkı, Abdülhamid'in simgelediği eski düzenin bürokrat kadrosuna karşı harekete geçirmiş, bu şekilde eski bürokratların bir kısmının servetine el konmuş ve servetleri yağmalanmıştır. Romanda ise, Cemiyetin ileri gelen isimlerinden biri olan Şefik, şaibeli bir servete sahip bir Paşanın konağına girer, bu servete, güce ve ihtişama boyun eğer ve adeta Paşa'nın yerini alır. Yazarın böyle bir kurguyla, Osmanlı topraklarında yirminci yüzyıl başlarında doğmakta olan burjuva hareketinin kısırlığına ve çapsızlığına gönderme yapmış olduğu düşünülebilir. Aristokratça yaşantının şatafatıyla gözleri kamaşan Şefik'in, yüksek ideallerinden kolayca vazgeçmesi ve büyük bir edilgenliğe mahkûm oluşu ilginçtir. Üstelik bir kadının, deyim yerindeyse, kuklası haline gelmiş olması, bu edilgenliğini özellikle dramatik bir hale getirmektedir. Yazar, romandaki tüm etkin rolü,

kadın karakterine vermiştir. Hürriyet ortamından en fazla etkilenen ve bundan ailesinin ve sınıfının çıkarları doğrultusunda yararlanmaya çalışan kişi Nimet'tir. Bilgili, kültürlü ve mağrur bir kız olarak yetiştirilmiştir. Şahabettin Paşa, karısına hiçbir kıymet vermez ama kızıyla, politika dâhil pek çok konuda konuşabilmektedir. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreç ise, onu, konaktaki kapalı yaşantısından dışarı çıkarmak zorunda bırakmıştır. Nimet, o zamana değin edindiği birikim sayesinde yeni dönemdeki politik gelişmeleri takip edebilme ve değerlendirme imkânı bulmuştur. Durumlarının tehlikede olduğunu, ayakları altındaki toprağın kaymaya başladığını çok iyi sezer ve harekete geçmekte duraksamaz. Kadınlığını ve gücünü kullanarak Şefik'le kurduğu ilişki sayesinde yeni devirde de iktidar sahibi olmayı başarmıştır, ama insani hiçbir duyguya sahip olmadan salt çıkar güdüsüyle hareket etmenin bedelini hem kendisi, hem de peşinden sürüklediği Şefik, ağır bir şekilde ödeyecektir.

Nimet, iktidar tutkusu nedeniyle kocasının mebusluğu ile yetinmez. Bu sırada, Kamil Paşa hükümeti, özellikle cemiyet içinden Şefik ve Talat Bey'in çabalarıyla düşürülmüş, Hüseyin Hilmi Paşa yeni bir hükümet kurmakla görevlendirilmiştir. İttihat ve Terakki, yeni sadrazamı bu konuda serbest bırakmayı düşünmektedir ve yeni kabinede yer almak gibi bir niyetleri yoktur. Kocasının bu mütevazı tavrı Nimet'i çileden çıkartır. Şefik'e, kadınca yöntemler kullanarak yaptığı baskı sonunda, boşalacak olan Adliye Nazırlığı koltuğu için onu sadrazamla konuşmaya ikna eder. Bu teklifi kibarca reddeden Hüseyin Hilmi Paşa, Şefik'in bu hareketini cemiyetten Talat ve Rahmi Bey'e anlatır. Bu olay, Şefik ile arkadaşları arasında ciddi bir soğukluk yaratsa da ipler henüz tam olarak kopmayacaktır. Talat Bey, Şefik aleyhinde oluşan olumsuz havaya rağmen, onun karısının etkisiyle böyle hareket ettiğini düşünmektedir. Ayrıca Ahrar Partisi ile kavgalarının arttığı bu günlerde birlik içinde hareket etmeleri gerektiğini anlatır ve Şefik'e dostluk adımı atar. Şefik, olanları karısına anlattığında Nimet, Talat Bey'i akşam yemeğine davet eder. Yemekteki davranış ve konuşmalar ile Nimet, siyaset yaşamına tam olarak girmiş gibidir; partiyi dışardan yönetmeye çalışan bir kadın görüntüsü çizer. Talat Bey'e, Şefik'i Hilmi Paşa ile görüşmeye kendisinin gönderdiğini ve eğer daha önce tanışmış olsalar, aynı şeyi kendisi için de yapacağını söyler. Ardından da, niçin yönetimi tam olarak ele geçirmediklerini sorar. Mademki Abdülhamid yönetimi kusurlarla ve suçlarla yüklü olduğu için ele geçirilmiştir, öyleyse niçin bazı adamları sürgündeyken bazıları yönetimde kalmaktadır? Güzel olduğu kadar akıllı olan bu kadından etkilenen Talat Bey, Nimet'e samimi itiraflarda bulunur. Aslında cemiyet, bu muazzam imparatorluğu idare edebilecek donanıma sahip değildir, bir avuç disiplinsiz ve hazırlıksız insandan oluşmaktadır. Bu gecenin ardından Nimet, Talat'ın Şefik'ten çok daha zeki ve kabiliyetli olduğunu düşünür. Gerçi Şefik gibi kolayca şekillenebilir bir kişilik değildir, ama yine

¹⁸ Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, s.148.

yanlış ata oynamıştır; Talat gibi bir adamın karısı olmak onun için çok daha heyecan vericidir.

Nimet, Talat hakkındaki bu olumlu düşüncelerine rağmen, bu akşam yemeğinin ardından kendi kaderlerini belirleyecek ve sonlarını hazırlayacak olan bir karar alır: İttihat ve Terakki bu denli zayıf olduğuna göre eski devrin adamlarının tekrar iş başına gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Rüzgârın yönü değiştiğine göre saflarını değiştirmek zorundadırlar. Nimet'in aklı ile hareket eden Şefik de, cemiyetin geleceğini bütünüyle ümitsiz görmektedir. O artık eski ideallerinden vazgeçmiş bir adamdır. Arkadaşlarıyla arası iyice açılır, merkeze de gitmez olur. Hasan Fehmi'nin ölümünün ardından mecliste yaptığı konuşma muhalifler tarafından büyük alkış almıştır. Bu sırada 31 Mart Olayı patlak verir. Hilmi Paşa hükümeti düşer ve İttihatçılar kaçır. Şefik ise hâlâ meclistedir ve yeni sadrazam Tefik Paşa'nın teklifi ile Dâhiliye Nazırı olmuştur. Ne var ki, kısa süre içinde rüzgâr yeniden yön değiştirir, Rumeli tekrar kaynamaya başlar. Selanik'ten yeni bir ordunun yola çıktığı haberi İstanbul'a ulaşmıştır ve pek çok mebus, bu yeni hareketle birleşmek istemektedir. Dâhiliye Nazırı olduğu bu günlerde Şefik, yüzlerce telgraf alır. 31 Mart sonrası kurulan hükümetin bir irtica darbesi mahsulü olduğu söylenmekte ve Meşrutiyet'i yeniden ilan etmek üzere tüm memleketin silahla harekete geçtiği haber verilmektedir. Abdülhamid, bu gelişmeler esnasında kan dökülmesini önlemek için tahtı bırakabileceğini meclise bildirmiştir. Şefik, gelişmeleri karısına anlattığında Nimet, Abdülhamid'in tahtı bırakmasının hem memleket hem de kendileri için bir felaket olacağını söyler. Kabinede, cemiyetten bir tek Şefik kalmıştır ve cemiyetin tekrar gücü ele geçirmesi durumunda derhal eski kinlerinin hesabını soracaklardır. Şefik, zavallı bir halde, "İstifa edip tekrar İttihatçılara mı katılalım?" diye sorar karısına. Nimet, artık iyice köşeye sıkışmış durumda olduklarının farkındadır. Geniş salonun bir ucundan diğerine dolaşarak bir çare düşünür, en son ve en büyük hamlesine karar verir. Şefik, hemen ertesi sabah Yıldız'a gidecek ve Selanik'ten gelen orduya karşı gelinmesi durumunda kazanılacağına Sultan'ı ikna edecektir. Sadaretle birlikte Harbiye ve Bahriye Nazırlıklarının kendine bağlanması durumunda tahtını üç dört gün içinde her türlü tehlikeden kurtarabileceğini ona anlatacaktır. Hem Nimet hem Şefik, bu düşüncenin cüreti karşısında adeta titremektedirler.

Şefik, abdest alıp Kur'an okuyarak yatağa girdiği gecenin sabahında Sultan Hamid ile görüşür. Sultan, bu cüret ve cesaret karşısında şaşırmıştır. Yazar, burada Sultan Hamid'in bilincine girerek onun düşüncelerini şu şekilde yansıtır: "...10 aylık hürriyet dönemi, milletime ne derecede serkeşlik vermiş ki, bir eski binbaşı 3 gün önce eriştiği dâhiliye Nazırlığını da kâfi bulmayarak huzuruma geliyor ve benden bir çırpıda sadareti, harbiye ve bahriye

*nezaretlerini istiyor!"*¹⁹ Bir yandan da bu işin İttihatçıların bir komplosu olup olmadığını kafasından geçirmektedir. Şefik'e, mukavemette bulunmayacağını, Meşrutiyet sözünü tutacağını söyler. Nimet bu cevabı öğrendiğinde kocasının beceriksizliğinden dolayı çılgına dönmüş olsa da artık yapılabilecek tek şeyin Sultan aleyhine dönmek olduğunu hesap eder. Aksi takdirde önlerindeki tek seçenek darağacı olacaktır. Kocasını, Hareket Ordusu'na katılmak üzere gönderir ama gönderir göndermez bunun aslında onu ölüme yollamakla aynı şey olduğunun farkına varır. Ayrıca, Şefik'in yakalanması kendisi için de felaket olacaktır. Bu nedenle hiç vakit kaybetmeksizin sabaha karşı Rusya Sefareti'ne sığınmak üzere yola çıkar. Nimet, Rus bandıralı bir gemiyle Odesa'ya kaçmayı başarmıştır, ama Şefik bu denli şanslı değildir. Gazeteler, onun Ayastafanos'ta daha sonra mahkemeye çıkarılmak üzere hapsedildiğini ve Abdülhamid'e yaptığı teklifleri yazmaktadır.

Bu şekilde roman, tıpkı Osmanlı Devleti'nin hazin sonu gibi dramatik bir şekilde bitmiştir. Yazarın, ülke yönetimi için pek bir şans tanımadığı İttihatçıların temsilcisi Şefik, çapsız ve basiretsiz kişiliği ile bir dönem durumuna düşmüştür. Yazar, Şefik'in acizliğini Nimet-Şefik çatışması içinde belirgin hale getirmiştir. Nahid Sırrı'nın çizdiği Nimet portresi, tüm hal ve hareketlerinde Osmanlı ihtişamını yansıtırcaına Binbaşı Şefik'ten çok daha güçlü bir kişiliğe ve donanıma sahiptir. Ancak, Osmanlı nasıl son dönemlerinde zaafıklar içine düşmüş ve çürümeye başlamışsa Nimet de hiçbir ahlaki değer tanımayan tutku ve arzularının bedelini ülkesinden kaçarak öder.

3.3. Başkentteki Taşralı Delikanlılar

Toplumların önemli değişimler yaşadığı dönemleri konu edinen ve bireyi mercek altına alan bazı yazarların, genç erkeklerin içindeki yükselme hırsına eğilmiş olmaları dikkat çekicidir. Onların tutkulu kişilikleri, bu kişiliklerin göreceli olarak kapalı bir toplumdan burjuva modern topluma geçişte ortaya çıkardıkları dinamizm ve yaşadıkları büyük trajediler romancıların ilgisini çekmiş olmalıdır. Çeşitli fırsatların artık kendilerine de açık olduğunu fark eden orta sınıf halk tabakasından gelen bu gençler, yüksek ve kutsal ideallere sahip olmalarına rağmen, önemli mevkilere gelme mücadelesi içinde hep ideallerinden uzağa düşerler, sonları trajiktir.

Bu açıdan Şefik yerli ve yabancı pek çok erkek kardeşe sahiptir. Stendhal'in *Kırmızı ve Siyah'ta* yarattığı Julien Sorel dünya edebiyatından verebileceğimiz en tipik örnektir. O da Şefik gibi toplumun alt katmanlarından gelir. Babası, bıçkı atölyesi olan kaba bir köylüdür. Restorasyon dönemi Fransa'sında paranın belirleyici güç olmasıyla birlikte, gençleri taşradan çıkarak büyük kentlerde servet ve mevki sahibi olma arzusu sarmıştır. Napolyon, yoksul

¹⁹ Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, s. 300.

halk sınıfı için yükselme ve dünyanın efendisi olma umudunun simgesidir. Böyle bir toplumsal ortam içinde, hırslı ve zeki bir genç olan Julien önce köyünde çıkar, belediye başkanının evinde özel öğretmenlik yapmaya başlar, başkanın karısıyla yaşadığı aşk macerası sonrasında papaz okuluna gider ve ardından da Paris'te zengin bir Marki'nin yardımcısı olarak soylular dünyasına girmeyi başarır. Julien, tam da Marki'nin kızıyla evliliğin eşliğinde iken eski sevgilisi Bayan Renal'den gelen mektup onu darağacına kadar götürecek olan düşüşün başlangıcı olur. Sorel, kabuğundan çıkarak yeteneklerini kullanmak ve şansını denemek isteyen gençlerin yetkin bir örneğidir. Stendhal'in, Sorel ile sadece aç gözlü bir genç yarattığı söylenemez. Sorel aynı zamanda, mevcut düzenin kemikleşmiş kalıplarına kendi bildiğince meydan okumuştur. Çevresindeki dünyanın kendisini aşağılayıp küçük görmesine karşı duyduğu öfke de bunun göstergesidir.

Türk edebiyatında Şefik ile benzerlikler taşıyan ve karşılaştırmalı çalışmalara konu edilebilecek kahramanlara rastlamak mümkündür. Zeki Mesut Alsan'ın *Mustafa'nın Romanı* adlı eseri Meşrutiyet'in ilanından sonra eski ideallerini kaybeden Cevdet'in yaşadığı değişim nedeniyle örnek olarak verilebilir. Reşat Nuri Güntekin *Ateş Gecesi*'nde, rejim aleyhinde faaliyet gösterdiği ihbarıyla Milas'a sürülen toy bir delikanlı olan Kemal'in hikâyesine yer vermiştir. Kemal, hiçbir siyasi kimliğe ve tecrübeye sahip olmamasına rağmen, 1908 sonrasında İstanbul'a döndüğünde tam bir kahraman gibi karşılanarak hızla yükselerek önemli mevkilere gelen genç bir adamdır. Bundan sonra sürdürdüğü lüks hayat içinde kutsal sayılabilecek hiç bir değere sahip olmayacaktır.

Meşrutiyet sonrasında hızla yükselen ya da yükselmek için her türlü fırsatı değerlendiren gençlerin ve eski değerlerin yitirildiği bir ortamda yaşanan kaosun güzel bir parodisi de Ömer Seyfettin'in *Efruz Bey*'inde yer almaktadır. Aslında *Efruz Bey*, Ömer Seyfettin'in 1919 yılında *Vakit* gazetesinde tefrika edilmeye başlanan ve birbirleriyle bağlantılı küçük hikâyelerden oluşan eserinin adıdır, ancak eserin tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Bu küçük hikâyelerdeki ortak karakter, kendisine Efruz Bey ismini bulmuş olan ve çok bilgili gözüktüğü halde bir şey bilmeyen, çok zengin gözüktüğü halde hiç parası olmayan genç bir adamdır. Efruz Bey, bazen bir yazar olarak, bazen hatip, bazen de bir kalemde memur olarak okuyucunun karşısına çıkar. Köksüz bir karakter olan Efruz Bey, hep "bir şeymiş" gibi görünmek istemiştir. Ömer Seyfettin, Efruz Bey'e bağlı diğer hikâyelerinde de şan ve şöhret kazanma umudu içindeki genç erkekleri anlatmıştır. Hikâyelerdeki konulardan biri de bireysel hırs ve hürriyet ilişkisidir. Eserde, Ömer Seyfettin'in Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan fikir akımlarının bazı aşırılıklarını kendi cephesinden eleştirme olanağı bulduğu görülmektedir.

Mithat Cemal Kuntay'ın 1938 yılında yayınlanan *Üç İstanbul*'u İkinci Meşrutiyet dönemindeki toplumsal değişmeyi çok boyutlu ve gerçekçi bir biçimde anlatan romanlarımızdan biridir. Özellikle Hidayet'in konağında geçen bölümler, hem 2. Abdülhamid döneminin servet ve ihtişamını hem de burada toplanan çoğu memur küçük burjuva aydınlarının birbirleriyle çekişmelerini, iç hesaplaşmalarını ve servet tutkularını yansıtmaları açısından önemlidir. Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra özel dersler vererek ve gazetelere yazı yazarak geçimini sağlayan ve Aksaray'ın yoksul bir mahallesinde annesiyle birlikte oturan Adnan da bu konağın müdavimleri arasındadır. Adnan, yaşadığı yoksul hayattan gurur duyan, halkın acılarına duyarlı, vatanın yabancılar tarafından sömürüldüğüne inanan milliyetçi bir gençtir. Evinde gizli toplantılar yaparak, Mithat Paşa'nın anılarını okur. Ayrıca İttihatçılarla da haberleşmektedir. 93 muharebesinde Rus işgalinden kaçarak yollara düşen, İstanbul sokaklarında kucak kucağa yatan göçmenler ve çöken imparatorlukla ilgili bir roman yazmaktadır. Hayatının akışı ve para kazanmak zorunluluğu, Adnan'ın küçük görülmekten hoşlanmayan kibirli kişiliğini daha da besler. O da, tıpkı Şefik gibi, kendinden çok daha yüksek bir sınıfa mensup olan bir kadınla tanıştıktan sonra değişim geçirir. Erkânı harp Müşiri'nin kızı Belkis'in temsil ettiği servet, ihtişam, bilgi ve güven, kafasını, mantığını, vatansever düşüncelerini ezer. Hayatındaki asıl somut değişim İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte gelecektir. Adnan, İttihat ve Terakki'ye yakınlığı sayesinde çok büyük davalar alarak özlediği hayata kavuşur. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra zenginliği öylesine artar ki insanların kıskandığı servetinden kendisi bile korkar hale gelir. Doruk noktasına ulaşan bu yükseliş, Mütareke döneminde yerini hızlı bir düşüşe bırakır. Bir ara kaçak olarak yaşar, mali olarak sıfırı tüketir ve manevi bir çürümenin içinde ölür.

4. SONUÇ

İkinci Meşrutiyet'in siyasal anlamı, Tanzimat'tan bu yana Osmanlı topraklarında filizlenmeye başlayan hürriyet, adalet, anayasa ve parlamenter sistem gibi kavramların hayata geçirilmesi ve meclisin tekrar yürürlüğe girmesidir. Bu şekilde padişah iradesinin karşısına, seçimle gelen ve toplumun değişik kesimlerinden temsilcileri barındıran bir meclis çıkar. Romanımızda, *ne idiği belirsiz adamlar* ya da *yeni devrin adamları* olarak tanımlanan kişiler bu meclisin içindeki ya da çevresindeki insanlardan oluşmaktadır. Yine romanımızdaki bir deyişle, *ayakların baş olduğu* bir düzenin siyasal ve hukuki temelleri bu şekilde atılarak halk iradesinin yolu açılır. Bireyin toplum yönetimine katılmasının, fikir bildirmesinin ve söz söylemesinin meşru olduğu bir döneme girilmiştir. Tanzimat'tan bu yana, sınırlı bir çevre içinde kalan yeni düşünceler ve yaşam tarzları, İkinci Meşrutiyet'in ardından toplumun daha geniş kesimlerine yayılır. Kısacası, Sultan'ın kutsal iradesinin karşısına siyasal alanda çıkan yeni iradeler, toplumsal alanda da harekete geçme fırsatı

bulacaktır. Siyaset yapan kitlenin genişlemesi toplumsal ve bireysel alanda yaşanan dönüşümlerle yakından ilintilidir. Siyasal alanda yaşanan gelişmeler, gerek toplumsal yaşamın aldığı yeni şekillerle, gerekse de bireylerin davranışları, kişilik yapıları ve bir döneme şekil veren zihniyet biçimleriyle bağlantılıdır.

Sultan Hamid Düşerken romanı, söz konusu toplumsal ve bireysel dönüşümlere ışık tutan ve yeni dönemde ortaya çıkan insan iradesini sorgulayan bir niteliğe sahiptir. Siyasetin ve toplumun alt üst olduğu, insanın insanın kurdu haline geldiği bu tarihi dönem, somut insanların yaşamları yoluyla romanda adeta bir kişiliğe kavuşmuştur diyebiliriz. Siyasal ve toplumsal ölçekli bir değişim, birey düzleminde, roman kişilerinin zihninde ve davranışlarında yeniden yaratılmıştır. Bireysel olan ile toplumsal olanın bu şekilde kaynaştırılması romanın önemli bir özelliğidir. İkinci Meşrutiyet'e ilhamını veren "hürriyet" ve "eşitlik" kavramlarının bireylerin ve toplumun somut yaşantısında aldığı biçimler romanımızda önemli bir yer tutar. Roman, görelilik olarak "eşit" ya da "demokratik" bir toplumda serpilme olanağı bulan insan iradesinin varabileceği en uç nokta hakkında kuşkuludur. Toplumsal basamaklarda yükselmenin ve alçalmanın eskisinden daha kolay olduğu bu düzende herkes ilişkisini fayda ve zarar hesabına göre yürütmek, bir diğer deyişle rasyonel olmak zorundadır. Nimet başta olmak üzere, tüm roman kişilerinin böylesi bir ruh haline ve zihinsel biçimlenmeye sahip bulunduğunu söyleyebiliriz.

Sultan Hamid Düşerken romanı, tıpkı Balzac'ın eserlerinde rastladığımız türden trajik bir dünya kurmuştur. Bu dünya, herkesin herkese düşman olduğu ve aynı zamanda herkesin her şeye hakkı olduğu modern dünyadır. Eski bağlarından ve korunaklı yaşamından kopmuş modern birey, hem alabildiğine mutsuz, yalnız ve acımasız hem de bu acımasızlık okyanusunda bir başına mücadele edecek kadar cesur, cüretkâr ve girişimcidir. Romanda bu özellikleri en uç noktada taşıyan kişi Nimet'tir. Varlığının derinliğinde eski düzene ve Sultan'a bağlılığını sürdürüyor olsa bile yeni bir döneme girdiklerinin bilincindedir. Rasyonel zekâsı sayesinde, maziye bağlı kalmanın kendisine ve ailesine felaket getireceğini hesaplamıştır. Konakta iyi bir eğitim gören yetmişmiş bir paşa kızı olmasının avantajlarını çok iyi kullanır ve en rasyonel planları büyük bir soğukkanlılıkla yapar. Yazar, devrin özelliklerini açığa çıkartmak üzere, koşulların mantıksal olarak varabileceği en uç noktayı göstermek için Nimet'i seçmiştir.

Rasyonel modern bireyin romandaki temsilcisi durumundaki Nimet'in, bir kadın için aşırı duygusuz bir şekilde tasvir edilmiş olması dikkat çekicidir. Nimet, Tanzimat romanlarından beri edebiyatımızda özel bir yeri olan "şeytan kadın"ı ya da "aşırı batılılaşmış" kadını temsil eder. Romanımız açısından

önemli olan nokta, onun "şeytaniliğinin" toplumsal ve tarihsel bir zemine oturtulmuş olması, bir başka deyişle koşulların ürünü olmasıdır. Nimet, Meşrutiyet sonrasında gelişme olanağı bulan insan iradesinin, aklın ve arzusunun varabileceği en son noktalardan biridir. Rasyonelliğinin bedeli olarak "kadınsı özelliklerini" ve duygusallığını kaybetmiştir. İçgüdüsel olarak hayvani bir cinsellikle yüklüdür. Yazar, Nimet-Şefik ilişkisinin bu boyutunu ve özellikle Nimet'in cinselliğini abartılı bir üslupla tasvir etmiş ve "aşk"ı "et" boyutuna indirgemıştır. Dikkat çekici olan bir başka nokta ise yazarın Nimet'e karşı tutumudur. Nimet'in Şefik'e karşı olan üstünlüğü "efendi-köle" metaforu ile tanımlanmaya uygundur. Nimet'in sınıfsal konumundan kaynaklanan azameti Şefik'i adeta ezmektedir. Romanda, Nimet'in ve onun temsil ettiği aristokratik yaşantının görkemi büyük bir hayranlıkla anlatılırken yazarın Şefik'e ve onun temsil ettiği "taşralı delikanlılar"a mesafeli yaklaşımı dikkat çekicidir. Şefik'in Nimet karşısındaki zayıf konumunun ve "küçülüş"ünün ise adeta bundan garip bir haz duyularak tasvir edilmiş olması da bir başka dikkat çekici noktadır.

Son olarak, *Sultan Hamid Düşerken* romanının, Türk ve dünya edebiyatından konusu itibarıyla paralellik taşıyan bazı romanlarla birlikte değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz. Makalemizde bu romanlardan bir kaçına değinme olanağı bulduk. Elbette ki daha kapsamlı karşılaştırmalı çalışmalar, edebiyatımızın ve toplumumuzun anlaşılmasında verimli yollar açacaktır.

KAYNAKÇA

- Alangu, Tahir, Cumhuriyet'ten Sonra Hikaye ve Roman, 1.c., İstanbul Matbaası, İstanbul 1959.*
- Alver, Köksal, "Hayatın Akışına Tanıklık Bağlamında Edebiyat Sosyolojisi", Hece Dergisi, Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı, S. 90,91,92, Haziran, Temmuz, Ağustos, 2004, s. 376-380.*
- Batur, Enis, "Tutkunun Negatif Çehresi Üzerine Kanlı Bir Divertimento", Nahid Sırrı Örik, Kıskanmak, 2.bs., Oğlak Yayınları, İstanbul 2003, s.9-14.*
- Çağan, Kenan, "Sanat ve Edebiyatın Toplumsal Perspektifi-Siyasal İlişkilerine Dair Genel Bir Çözümleme", Hece Dergisi, Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı, S. 90,91,92, Haziran, Temmuz, Ağustos, 2004, s. 73-83.*
- Çeri, Bahriye, Bir Cihan Kaynanası: Nahid Sırrı Örik, 1.bs., Hece Yayınları, Ankara 2007.*
- Eagleton, Terry, Marxism and Literary Criticism, Methuen&CO LTD, London 1976.*
- "Hasan Sırrı", Türk Dili ve Edebiyatı Ans, Dergah Yayınları, İstanbul 1981, s.133-134.*
- Hoggart, Richard, "Literature and Society", A Guide to the Social Sciences, (Ed.) Norman Mackenzie, The Garden City Press Limited ,Letchworth, Hertfordshire 1966, p.225-248.*
- Moran, Berna, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, Cem Yayınevi, İstanbul 1994.*
- "Nahid Sırrı Örik", Türk Ansiklopedisi, c.26, MEB.Yayınları, Ankara 1997, s. 272-274.*
- Nayır, Yaşar Nabi, Dost Mektuplar, Mektuplarıyla Edebiyatçılarımız, Varlık Yayınları, Ankara 1972.*
- Oktay Ahmet, "Güzellik, Para, Erk: Örik'in Şeytanları", Entelektüel Tereddüt, 1.bs., Everest Yayınları, İstanbul 1993, s.158-164.*
- Örik, Nahid Sırrı, "Bir Küçük Çocuk", San'atkarlar, Yay.Haz. M. Kayahan Özgül, Vahide Bilgi, 1.bs., Oğlak Yayınları, İstanbul 1996, s.25-50.*
- Örik, Nahid Sırrı, Sultan Hamid Düşerken, Kanaat Yayınları T.L.Ş, İstanbul 1957.*
- Örik, Nahid Sırrı, Tersine Giden Yol, 1.bs., Arma Yayınları, İstanbul 1995.*
- Swingewood, Alan, "Introduction: Sociology and Literature", The Sociology of Literature, (Ed.) Diana Laurensen, Alan Swingewood, Granada Publishing, London 1972, p.11-22.*
- Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, Yedigün Matbaası, İstanbul 1960.*
- Yavuz, Hilmi, Yazın, Dil ve Sanat, Boyut Kitapları, İstanbul 1996.*
- Yılmaz, Ayfer, Nahid Sırrı Örik: Hayatı-Sanatı-Eserleri, Ürün Yayınları, Ankara 2006.*